

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2026-1\(81\)-5](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2026-1(81)-5)

УДК 329.12

ЧИННИКИ ЗАНЕПАДУ ЛІБЕРАЛІЗМУ ТА ПОЯВИ ПОСТЛІБЕРАЛІЗМУ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Е. Ш. Асоян

FACTORS OF THE DECLINE OF LIBERALISM AND THE EMERGENCE OF POST-LIBERALISM IN THE EUROPEAN UNION

Emma Asoian

Анотація. У статті представлені результати дослідження, присвяченого виявленню та аналізу чинників кризи лібералізму та формування постлібералізму на теренах Європейського Союзу. Стверджується, що криза лібералізму штовхає практиків і теоретиків до пошуку ефективних альтернатив, і саме таким чином з'являються ідейні та ідеологічні рішення: проміжне – неолібералізм та більш радикальне – постлібералізм. Останній наполягає на поверненні до класичних сімейних цінностей, релігійної етики та національної ідентичності. Багато політиків у ЄС, не занурюючись в глибину положень постліберальної теорії демократії, популяризують її власне «прочитання» і з метою збільшення кола своїх виборців, просувають популярні та популістські ідеї, які, у свою чергу, сприяють посиленню євроскептицизму. Серед ключових чинників занепаду ліберальної традиції та появи постліберальної альтернативи виділено: недостатньо керовану економічну глобалізацію з її поляризуючим впливом на суспільства (зростає соціальна нерівність, якість життя пересічного європейця знижується, соціальний розвиток уповільнюється тощо); екзистенційний страх людини (через загрози терористичних атак громадяни погоджуються на обмеження власних прав в надії на «умовну» безпеку та гарантії); окремі непередбачувані наслідки цифрової революції (фрагментація публічної сфери, персоналізація політики, обмеження реальної політичної участі громадян); трансформацію політичної ідентичності (відхід від космополітизму, проблеми мультикультуралізму, зростання ксенофобських настроїв, неможливість сформувати політичну ідентичність, яка спроможна замінити національну ідентичність). Криза лібералізму в Європейському Союзі наражає на небезпеку євроінтеграційні процеси, адже унія зрештою стала менш егалітарною, менш демократичною та менш відкритою до культурного розмаїття.

Ключові слова: лібералізм, постлібералізм, Європейський Союз, ідентичність, популізм, євроінтеграція, євроскептицизм, мультикультуралізм.

Abstract. The article presents the results of a study devoted to identifying and analyzing the factors of the crisis of liberalism and the formation of post-liberalism in the European Union. It is argued that the crisis of liberalism pushes practitioners and theorists to search for effective alternatives, and it is in this way that ideological solutions emerge: the intermediate one is neoliberalism and the more radical one is post-liberalism. The latter insists on a return to classical family values, religious ethics and national identity. Many politicians in the EU, without delving into the depths of the provisions of the post-liberal theory of democracy, popularize its own "reading" and, in order to increase the circle of their voters, promote popular and populist ideas, which, in turn, contribute to the strengthening of Euroscepticism. Among the key factors of the decline of the liberal tradition and the emergence of a post-liberal alternative, the following are highlighted: insufficiently managed economic globalization with its polarizing impact on societies (social inequality is growing, the quality of life of the average European is declining, social development is slowing down, etc.); existential fear of man (due to the threat of terrorist attacks, citizens agree to limit their own rights in the hope of "conditional" security and guarantees); certain unforeseen consequences of the digital revolution (fragmentation of the public sphere, personalization of politics, restrictions on real political participation of citizens); transformation of political identity (departure from cosmopolitanism, problems of multiculturalism, growth of xenophobic sentiments, inability to form a political identity that can replace national identity). The crisis of liberalism in the European Union endangers the European integration processes, as the Union has ultimately become less egalitarian, less democratic and less open to cultural diversity.

Keywords: liberalism, post-liberalism, European Union, identity, populism, European integration, Euroscepticism, multiculturalism.

1. Вступ. У нашій соціально-політичній реальності від початкового ідеалу лібералізму залишилося дуже мало. Вільний ринок був замінений глобальними олігополіями, добробут людини – диктатурою чисельності, свобода слова – надлишком «політичної коректності», центральність індивіда – політикою ідентичності, яка гіпостазує групову приналежність, а обіцянка повсюдного добробуту – зростанням нерівності. Невиконані обіцянки лібералізму делегітимізували його в корені, породжуючи прояви його заперечення, які замінюють віру в прогрес скептицизмом щодо сил, що роблять його можливим (наука, технології, знання); публічні дебати – ненормативною лексикою; громадян (членів організованої спільноти з впливаючими правами та обов'язками) – недиференційованим «народом»; плюралізм – дихотомічним та спрощеним баченням суспільства; мультикультуралізм – поверненням малих батьківщин. Наслідки очевидні як у державах, так і в міжнародному ліберальному порядку. Ці дві кризи переплітаються, і було б серйозною помилкою їх розділяти: криза ліберальної демократії є невід'ємною частиною ширшої кризи ліберального порядку, що зародилася в Європі та поширилася на західний світ. Криза лібералізму штовхає практиків і теоретиків до пошуку ефективних альтернатив, і саме таким чином з'являються ідейні та ідеологічні рішення: проміжне – неолібералізм та більш радикальне – постлібералізм. Останній наполягає на поверненні до класичних сімейних цінностей, релігійної етики та національної ідентичності. «Критикуючи ліберальну традицію у засиллі несправедливості, економічного дисбалансу та процесах стагнації, постліберали прагнуть зберегти демократію, відмовившись від атомізованого індивіда, націленого на реалізацію власних цілей та інтересів» [1, с. 276]. Багато політиків у ЄС, не занурюючись в глибину положень постліберальної теорії демократії, популяризують її власне «прочитання» і з метою збільшення кола своїх виборців, просувають популярні та популістські ідеї, які, у свою чергу, сприяють посиленню євроскептицизму.

Головними представниками постліберальної теорії демократії є А. Вермель, П. Денін, Ф. Закарія, К. Калхун, Ф. Мішлівець, А. Пабст, Ф. Шміттер тощо. Більшість з цих дослідників не тільки обґрунтовують засади й принципи постлібералізму, а й аналізують кризу лібералізму, його причини та наслідки. Однак, узагальненої візії чинників занепаду лібералізму та появи постлібералізму у Європейському Союзі немає. Саме тому мета нашого дослідження полягає у виявленні та систематизації

провідних чинників кризи лібералізму та становлення постлібералізму у ЄС.

2. Матеріали та методи. Методологічною базою дослідження став комплекс загальнонаукових та логічних методів, а також низка спеціальних методів, як-то: бібліографічний, системний та структурно-функціональний. Ураховуючи теоретичну спрямованість дослідження, воно з необхідністю будувалося на аналізі широкого кола науково-дослідних першоджерел із проблематики, робіт як ключових представників постлібералізму, так і його критиків, саме тут у нагоді став бібліографічний підхід, який дозволив сформулювати розгалужене теоретичне підґрунтя для обґрунтування проблеми. Системний метод використовувався для узгодження позицій різних пошуковців і виявлення єдиної логіки розгортання процесів занепаду лібералізму у ЄС. Структурно-функціональний метод був потрібний для ідентифікації провідних чинників кризи лібералізму та появи постлібералізму у ЄС, а також – виявлення їх каузальних зв'язків та розкриття комплементарного змісту.

3. Результати та обговорення. Серед різних чинників, що сприяли постліберальному дрейфу в західному світі, кілька видаються особливо важливими, а саме: недостатньо керована економічна глобалізація з її поляризуючим впливом на суспільства; екзистенційний страх людини; окремі непередбачувані наслідки цифрової революції; трансформація політичної ідентичності. Усе це, є особливо вираженим у випадку Європейського Союзу. Усі ці чинники мають комплементарний характер та пов'язані каузальними зв'язками. Розглянемо кожен із чинників більш детально для того, щоб сформулювати загальну та структуровану візію проблеми.

Важливо, що розробники Лаакенської декларації нагадали про необхідність того, щоб Європейський Союз взяв на себе тягар і відповідальність за глобалізацію [7]. Метою було запобігти відчуттю негативних наслідків економічної глобалізації для європейських громадян. Натомість, протягом кількох років, з подальшою економічною кризою та прийнятою економічною політикою, суперечності стали очевидними. Економічна глобалізація означала не лише можливість купувати товари за зниженими цінами або подорожувати дешево, але й фінансіалізацію економіки (глобальне поширення дедалі складніших фінансових інструментів та переважання фінансових інструментів та посередників, що мало вплив на реальну економіку), веб-економіку (комерційні операції з товарами та послугами через Інтернет) та трансформацію світу праці, яка,

шляхом запровадження дедалі «гнучкіших» контрактних форм, фрагментувала робочу силу та послабила зв'язок між громадянином-працівником та економікою [2]. Вплив на функціонування демократії був настільки руйнівним, що К. Крауч описав нещодавню еволюцію типового західного постдемократичного режиму наступним чином: політичний режим, у якому «хоча вибори продовжують відбуватися та впливають на уряди... політика вирішується приватно взаємодією між органами урядів та елітами, які майже виключно представляють економічні інтереси» [6, с. 6].

Постліберальна демократія також підживлюється тривожним зростанням нерівності, уповільненням — якщо не зупинкою — соціального прогресу та відносним зубожінням усіх верств суспільства, але особливо середнього та нижчого класів. Обіцянка ліберальної Європи щодо повсюдного добробуту та зростання, таким чином, зіткнулася зі зростанням нерівності та соціальної поляризації. Нерівність у Європі існує всередині європейських країн та між ними. Жодна країна зараз не має незначних показників нерівності (індекс Джині зріс навіть у традиційно егалітарних країнах, таких як Фінляндія та Швеція), але у Східній та Південній Європі відмінності ще більш помітні. Кінцевим ефектом є поляризація, як географічна (всередині країн та між країнами), так і соціальна: індустріалізовані райони проти деіндустріалізованих периферій тощо. Географія, яка збігається з географією невдоволення, відображається у результатах виборів, повторюючи одну й ту саму історію географічної поляризації невдоволення в різних країнах ЄС, яке перетворюється на голоси протесту за популістські сили. Сполучені Штати демонструють, що це явище є не лише європейським, а й західним, якщо не глобальним.

Однак у Європі хвиля популізму делегітимізує не лише так звану неоліберальну політику або політику жорсткої економії та суворості, нав'язану під час економічної кризи 2000-х років, але й ліберальну онтологію ЄС та історичний експеримент ЄС як такого. Союз, схоже, зазнає жахливих наслідків, через те, що не виконав своєї обіцянки інтегрувати соціальне забезпечення та вільний ринок для поширення багатства та добробуту, сприяння солідарності та забезпечення кращого майбутнього, ніж сьогодні. Уявна нездатність ЄС «взяти на себе відповідальність в управлінні глобалізацією», щоб уникнути негативних економічних наслідків глобалізації, яка призвела до зростання нерівності та пов'язаного з нею зубожіння, мала значний вплив на ставлення

європейців до Європи та делегітимізувала старі еліти [8]. Незрозуміло, як Європа зі зміцнених суверенних держав могла б забезпечити більш ефективні відповіді на трансформацію економіки в епоху глобального розвитку, але сьогодні це все впливає на розчаровану громадянськість.

Збільшення кількості терористичних атак у Європі з 2004 року та фрагментація і складність загроз безпеці ще більше кинули виклик ліберальній демократії зсередини, додавши страху за свою фізичну безпеку до страху економічної нестабільності та бідності. Глобальний тероризм продемонстрував вразливість ліберальних суспільств і викликав екзистенційну тривогу, яка дозволила скоротити індивідуальні свободи в ім'я більшої безпеки. Громадяни готові відмовитися від частини своєї свободи в обмін на більшу (уявну) безпеку, поступово дозволяючи (і навіть вимагаючи) трансформації своїх ліберальних демократій у спрощені виборчі системи. Визнаючи необхідність реагування на страхи європейців, навіть найліберальніші сили адаптували свої гасла (наприклад, заклик Е. Макрона до «Європи, яка захищає» [9]).

Страх, само собою зрозуміло, корениться в реальних труднощах, але він інструментально посилюється тими, хто отримує від нього політичну вигоду: правий та лівий популізм живляться страхами громадян, посилюють їх і стверджують, що дають спрощені відповіді, що складаються зі стін для блокування імміграції або одноразових бонусів. Ризики для ліберальної демократії добре відомі: чим більше зростає страх перед загрозами безпеці, тим більше можливостей створюється для відповідей, які обмежують особисту свободу і роблять опозиційні, якщо не ксенофобські, погляди прийнятними.

Рушійна сила та життєва сила глобалізації, цифрова революція, — це те, що, більше за все, зробило можливою трансформацію політики, яку ми спостерігаємо. Фінансифікація економіки, веб-економіка та економіка, що базується на даних (економіка, що базується на центральному значенні виробництва, використання та торгівлі цифровими даними), були б неможливими без технологічно-цифрової революції, яку ми спостерігаємо. Хоча деякі оглядачі очікують позитивного впливу на світову економіку в середньостроковій перспективі, у короткостроковій перспективі західні суспільства намагаються фільтрувати негативні наслідки попередньої соціально-економічної структури [10]. Зростання безробіття, зростання нерівності та ризики для обігу та використання персональних даних є доказами цього.

Цифрова революція значно та дуже швидко змінила способи, якими наші суспільства спілкуються, конструюють ідентичності, взаємодіють одне з одним, знаходять інформацію та займаються розвагами. Трансформація є настільки складною та постійно розвивається, що зараз нею займаються численні дисципліни,

і стрімко розвиваються конкретні галузі дослідження (цифрова соціологія, цифрова комунікація, цифрова дипломатія, веб-політика, цифрова психологія тощо). Масштаб та швидкість поточних трансформацій не могли не мати руйнівного впливу на функціонування наших політичних систем. Мережа, замість того, щоб розширювати публічну сферу, фрагментує її: лише справді глобалізовані елітні групи беруть участь у глобальних публічних дебатах. Більшість людей вбудовані в обмежені комунікативні «групи», що характеризуються внутрішньою однорідністю, яка уникає діалектичних дебатів та поляризує позиції. Віртуальна «група-референт» стає джерелом інформації, місцем самоідентифікації та, зрештою, місцем справедливості та правди.

У цьому контексті персоналізація політики (явище, яке вже відоме та широко експлуатується політичними лідерами через засоби масової інформації свого часу) набуває нових форм. Політичний лідер, який популістично експлуатує невдоволення так званим істеблішментом, знає, як розумно використовувати цифрові інструменти для встановлення прямого зв'язку з «народом», зв'язку, який збіднює посередницькі органи та інститути представницької демократії. Методи комунікації спрямовані на створення відчуття близькості між лідером і масами, близькості, що складається з пробісків приватного життя, відвертої відмови від «політичної коректності», варваризації мови та приниження «компетентності» еліти. «Групи», до яких звертається лідер, є щонайбільше національними, враховуючи важливість мови та культурних стилів, що поділяються більшістю в цьому типі комунікації. Крім того, об'єктом критики та опозиції є насамперед ті космополітичні утворення, відповідальні за глобалізацію, яка, як кажуть, збіднила національний суверенітет, а разом з ним і «народ» (мається на увазі, нація).

Подальший наслідок цифрової революції полягає в трансформації взаємовідносин із часом політичного планування. «Тут і зараз» інтернету залишає мало місця для політичних сил, які пропонують середньо- та довгострокові проекти (такі як процес європейської інтеграції). Це впливає на різні сфери політики,

включаючи зовнішню політику, традиційно закріплену на кількох «двопартійних» стовпах, які пережили покоління різних політичних орієнтацій.

Зрештою, цифрова революція трансформувала політичну суб'єктність, зменшивши простір для «окремого громадянина» та проклавши шлях для двох фігур антитетичних, але народжених від однієї матері: нарцисичного індивіда та колективного нарцисизму. Перший занурюється у світ самопроєкції в інтернеті (заради фінансової чи просто гедоністичної вигоди), мало цікавлячись політикою чи використовуючи її як сцену. Другий є частиною закритих «груп», що живляться піднесенням недиференційованої та опозиційної спільноти.

Простір для громадянина зрілої ліберальної демократії дуже обмежений, це мислячий суб'єкт, який взаємодіє з іншими над альтернативними баченнями та проєктами для суспільства, заснованими на логіці найкращого аргументу та фактичної істини. Зрозуміло, що в цьому контексті Європейський Союз може лише програти: без власної публічної сфери, нездатний створити видиме та спільне лідерство, сприймається як віддалений та технократичний, він може лише стати головною мішенню повстання, яке, за збігом обставин, набуло обертів особливо після економічної кризи 2007 року. Незважаючи на зусилля Європейської Комісії звернутися до громадян ЄС, залишається сприйняття цитаделі холодної технократії, далекої від реальних потреб європейців. Без цифрової революції невдоволення європейськими інституціями не зникло б, але воно б не поляризувалося і, найімовірніше, не мало б тих руйнівних наслідків, які має зараз.

Варто пам'ятати, що технологічні інновації можуть впливати на політику не лише у ключові моменти, такі як вибори чи соціальні заворушення. Соціальні мережі зазвичай є інструментами для політичних діячів, особливо під час виборчих кампаній, і ті, хто виступає за широке впровадження електронного голосування, стають дедалі голоснішими, але слід враховувати той факт, що вплив останніх промислових революцій на політичне та соціальне життя сучасних спільнот не обмежується періодами, коли виборчі дільниці відкриті. І сьогодні все більш актуальним стає питання: чи інтеграція цифрового компонента в структуру ліберально-демократичних режимів дійсно призведе до значного зростання рівня політичної та громадянської участі?

Цифровізація – це випробування здатності ліберальних демократій контролювати динаміку,

що вивільняється сучасними суспільствами, керованими технологіями. Як змиритися з техносферою, яку можна розглядати як свого роду автономну, самореферентну та самовідтворюючу систему? Це питання є надзвичайно актуальним з розвитком самонавчальних технічних систем, які стають дедалі складнішими та витонченішими. Зрештою, всі обговорені аспекти порушують питання, хто стоїть за кермом новаторських технологій: цифрова еліта, автономні системи штучного інтелекту, чи суспільство зможе зберегти традицію інформованого публічного дискурсу та демократичного прийняття рішень? На це питання потрібно відповісти в найближчі роки.

Ще один елемент кризи ліберального порядку в ЄС – це те, що можна назвати «онтологічним викликом». Лібералізм базувався на космополітичному світогляді, на ідеї, що людина є передусім «громадянином» з неаскриптивною соціально-політичною ідентичністю (яка не ґрунтується на заздалегідь визначених факторах, таких як стать чи раса). У мультикультурних суспільствах, таких як Сполучені Штати, це призвело до постійного ствердження двосторонньої політики: вжиття заходів для захисту членів груп, які раніше зазнали дискримінації (позитивна дискримінація), і водночас зведення нанівець політичної актуальності аскриптивної ідентичності, не пов'язаної з правами громадянства та національною ідентичністю (спільна афроамериканська, азіатсько-американська ідентичність тощо).

Європейські держави експериментували з різними формулами управління національною ідентичністю та громадянством у дедалі більше мультикультурних суспільствах. Зростаючий мультикультуралізм європейських суспільств з 1950-х років чинив значний тиск на європейські демократії, які до того часу були населені суспільствами, що сприймалися як досить однорідні (світські, білі та християнські). Негайна реакція на деколонізацію та прибуття на землю Франції, Великої Британії, Бельгії та Нідерландів людей з колишніх колоній породила незграбні, навіть расистські та дискримінаційні реакції. Історія Європи – це також історія цих реакцій [5]. Однак європейські суспільства поступово розвивали способи вирішення проблеми культурного та етнічного плюралізму відповідно до фундаментального принципу рівного ставлення до громадян у ліберальному суспільстві. Поступово вони знайшли способи врахувати елементи групових прав, не відмовляючись від індивідуалістичної перспективи лібералізму. Процес європейської інтеграції проходив тим самим подвійним шляхом, надаючи центральне місце захисту прав людини та повазі до культурного, релігійного та мовного різноманіття [4]. Згідно з договорами, культурні особливості держав-членів повинні поважатися, а останні зобов'язані боротися з дискриміна-

цією за ознакою раси, кольору шкіри, етнічного походження та релігії або переконань. Однак, навіть коли дискримінації немає, все ще існують чіткі докази етнокультурної напруженості в європейських ліберальних суспільствах. Релігійна дискримінація, що корениться в проханні Польщі та Словаччини приймати лише християнських шукачів притулку, щоб не наражати їхню національну культуру «під загрозу», є лише одним із найпомітніших проявів цієї загальної тенденції.

Ймовірно, правда, що протягом тривалого часу ліберальні демократії недооцінювали роль культурних ідентичностей та їхнього зв'язку з політичними ідентичностями у побудові легітимних інституцій. Це також сталося в Європейському Союзі, де були зроблені спроби побудувати спільну політичну ідентичність (допоміжну до національної), засновану насамперед на спільних цінностях та політичних принципах [3]. Насправді, незважаючи на спроби, жодна ліберальна демократія ніколи не змогла перетворити своїх людей на простих «громадян». В останні десятиліття, особливо після закінчення Холодної війни та, тим більше, після 11 вересня 2001 року, атрибутивні ідентичності вимагали визнання і в Європі. Між 2010 і 2011 роками лідери Франції, Великої Британії та Німеччини публічно заявили, що мультикультуралізм зазнав невдачі в їхніх країнах. Жодна європейська нація не знайшла ефективного способу управління демократичною системою у все більш мультикультурних суспільствах, і ксенофобські настрої повернулися на перший план. Таким чином, суверенні сили мали можливість розпочати комунікаційну кампанію, спрямовану на пропонування (простих) рішень проблеми мультикультуралізму. Міграційна криза 2015 року була вплетена в цей контекст і послужила поштовхом для побоювань та виборчих успіхів. Сьогодні опитування показують, що європейське суспільство вважає імміграцію (40%) головною загрозою безпеці, навіть більшою, ніж тероризм (20%) [11].

4. Висновки. Ліберальний порядок переживає серйозну кризу, а разом з ним і процес європейської інтеграції. Ставши жертвою власних успіхів (глобалізації, цифрової революції, мультикультуралізму тощо), він не зміг виконати своїх обіцянок щодо добробуту, інклюзивної демократії та безпеки [12]. Європейський Союз, найвеличніше втілення ліберального порядку, зрештою став менш егалітарним, менш демократичним та менш відкритим до культурного розмаїття, ніж мав намір. Внутрішньоєвропейська солідарність, фундаментальний зв'язок, тріснула під вагою відродженого суверенізму. З неминуче та обов'язково перспективного «процесу» вона перетворилася на об'єкт, який потрібно деконструювати та знову зібрати відповідно до логіки суверенітету. Невдоволення акту-

альними процесами має результатом наростання євроскептичних настроїв серед населення та популяризації популістських позицій у політичному естеблїшменті. Дослідження ліберальної ерозії у ЄС підкреслює, що занепад демократії виникає внаслідок складної взаємодії таких основних умов, як економічна нерівність та провали в управлінні, які експлуатуються неліберальними суб'єктами через різні причинно-наслідкові зв'язки. Ці зв'язки зосереджені на обранні лідерів, які потім продовжують спустошувати суттєві риси демократії, а також на надмірному впливі виконавчої влади та суспільній поляризації, що також підживлюється соціальними мережами та алгоритмічним посиленням. Однією з перспективних ініціатив сьогодні виступає постлібералізм, але багато що буде залежати від розуміння практиками його теоретичних основ та міри радикальності у впровадженні. Вектор подальших наукових досліджень може бути спрямований у напрямку поглиблення вивчення безпосередніх причин кризи лібе-

ралізму та перспектив постлібералізму у ЄС та всьому демократичному світі. Окремим напрямком дослідження може стати відстеження та аналіз постліберальних змін в українській політичній практиці та поширення постліберальних настроїв у публічному просторі.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів щодо підготовки, написання та публікації цієї статті.

Фінансування. Дослідження проводилося без фінансової підтримки.

Доступність даних. Рукопис не має пов'язаних даних.

Використання засобів штучного інтелекту. Автор підтверджує, що не використовував технології штучного інтелекту при створенні представленої роботи.

Внесок авторів. Асоян Е.Ш.: концептуалізація; збір і систематизація матеріалів; методологія; аналіз; підготовка первинного тексту; редагування; формування висновків.

References:

1. Asoian E. Sh. (2026). Liberal resistance to the post-liberal transit of modern democracies. *Current Problems of Philosophy and Sociology*, n. 59, pp. 273-277: <https://doi.org/10.32782/apfs.v059.2026.44>
2. Bottos, G., Bolioni, P. (2018). Elite e postdemocrazia. *Intervista con Colin Crouch*. Pandora, n. 4, pp. 8-11.
3. Cerutti, F., Lucarelli, S. (2008). *The Search for a European identity. Values, Policies and Legitimacy of the European Union*. London - New York, Routledge: <https://doi.org/10.4324/9780203926772>
4. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char/2012/oj/eng>
5. Chin, R. (2017). *The Crisis of Multiculturalism in Europe. A History*. Princeton, NJ, Princeton University Press: <https://doi.org/10.1177/0022009419896481f>
6. Crouch, C. (2003) *Postdemocrazia*. Roma-Bari, Laterza.
7. European Council. (2001). *Laeken Declaration on the Future of Europe, Attachment to the Presidency Conclusions. Meeting in Laeken, 14-15 december 2001, (SN300/01 ADD1)*.
8. Kuhn, T., Elsas, E. van, Hakhverdian, A., Brug, W. van der. (2016). An Ever Wider Gap in an Ever Closer Union: Rising Inequalities and Euroscepticism in 12 West European Democracies, 1975-2009. *Socio-Economic Review*, vol. 14, n. 1, pp. 27-45: <https://doi.org/10.1093/ser/mwu034>
9. Macron, E. (2017). *Intitiative pour l'Europe. Discourse d'Emmanuel Macron pour une Europe souveraine, unie, démocratique*. Discourse, Paris, 26 settembre 2017.
10. Mayer-Schönberger, V., Ramge, T. (2018). *Reinventing Capitalism in the Age of Big Data*. Oxford, Oxford Internet Institute: <https://doi.org/10.2966/scip.150118.162>
11. *Standard Eurobarometer 90 - Autumn 2018*. (2018). URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2215>
12. Zakaria, F. (2003). *The Future of Freedom: Illiberal Democracy At Home and Abroad*. New York: W.W. Norton & Co.: [https://doi.org/10.1016/S0016-3287\(03\)00195-2](https://doi.org/10.1016/S0016-3287(03)00195-2)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Emma Asoian

Doctor of Philosophy in Public Administration, Associate Professor of the Department of Management and International Economic Relations, V. I. Vernadsky Taurida National University
e-mail: asoian.em@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2664-5838

Асоян Емма Шаваршівна

доктор філософії з державного управління, доцент кафедри менеджменту та міжнародних економічних відносин, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
e-mail: asoian.em@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2664-5838

Дата надходження статті: 06.04.2026

Дата надходження виправленої версії статті: 17.04.2026

Дата прийняття статті: 22.04.2026

Дата публікації статті: 09.06.2026